

van de mens op zichzelf. En aan dit „op zichzelf betrokken zijn” worden dan alle „godsdienstige” ervaringen en alle ervaringen over en met de wereld rondom dienstbaar gemaakt. Hier ligt, naar ik meen, de wortel van vele systemen op het hedendaagse psychologisch erf³¹⁾. Hier ligt ook een basis voor de problemen, waarmee zo velen in hun persoonlijk leven hebben te worstelen. Vele neurosen zijn expressie van een meer of minder mislukte poging de realisering van het eigen zelf, van de volkomenheid van de eigen mogelijkheden uit, te bereiken.

Enerzijds zouden wij bij de beschreven opvatting nog kunnen spreken van een zekere breedte van visie, die, hoe zeer ook *principieel* onaanvaardbaar, toch nog het religieuze in zijn beschouwing poogt op te nemen. Anderzijds moeten wij echter niet vergeten, dat bij deze levenshouding God en de concrete realiteit het recht ontzegd wordt objectief als waarde *krachtens eigen zijn* te gelden, terwijl beide dienstbaar gemaakt worden aan de autistische behoefte aan persoonlijke zekerheid en aan de ontplooiing van de heerlijkheid van het eigen zelf. In de neurotische mens openbaart zich echter dan nog het feit van de onrust van des mensen hart, waarover Augustinus en Pascal beide spraken; een onrust, die echter veelal niet in haar ware karakter wordt herkend³²⁾.

Zelfs is het op humanistisch standpunt mogelijk de basis van het bestaan nog belangrijk te versmallen en verschraken. Freud's instinctenleer is een typisch voorbeeld van de verarming van de levensrealiteit en van de ontadeling der religie. Trouwens, het schema van de mens-verklaring van Freud is uitermate simplistisch. Hij kent de levensdriften of ik-driften. Deze zijn tweeërlei: de sexuele driften en de driften tot zelfbehoud. Die sexuele driften vallen weer uiteen in ongeremde sexuele driften en geremde en gesublimeerde driften. En naast die levensdriften of ik-driften is er dan de doodsdrift. Door de levensdriften wordt het leven van een menselijk individu opgebouwd, aan de doodsdrift komt de taak toe het organisch levende terug te voeren tot een toestand van levenloosheid. Op deze smalle basis, waarop de mens zijn levensdans heeft uit te voeren, staat heel het gebouw van de Freudiaanse psychologie. Freud weet evenwel op deze basis een uitermate ingewikkeld en geschakeerd systeem van psychologie op te trekken. Alle mensen leven binnen dat schema echter naar hetzelfde model. Werkelijke diepte is er in Freud's dieptepsychologie niet. Op voortreffelijke wijze werd dit, naar ik meen, door R ü m k e aangetoond³³⁾.

Bijzondere belangstelling werd er in de laatste jaren geschonken aan de godsdienstige opvattingen van C. G. Jung. Ik noem hier slechts enkele van de m.i. belangrijkste studies. Martin Buber gaf op Jung's godsdienstige beschouwingen een diepgaande critiek in zijn „Gottesfinsternis”³⁴⁾, hetzelfde deed Hans Trüb in zijn „Heilung aus der Begegnung”³⁵⁾ en W. Daim in zijn „Der Grundfehler C. G. Jungs”³⁶⁾. Hostie wijdde een dissertatie aan de verhouding tussen Jung's psychologie en de godsdienst³⁷⁾, R ü m k e gaf een summiere critiek op de grondslagen van Jung's systeem³⁸⁾. De divergentie van de standpunten der genoemden kan al dadelijk ook een verscheidenheid van visie op Jung's uitgangspunt doen vermoeden. Maar ook hier blijkt